

Сања ШУБАРИЋ

ПОТЕНЦИЈАЛ СА ИМПЕРАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ДОКУМЕНТИМА ЦРНОГОРСКОГ СЕНАТА

1. 0. Потенцијал као глаголски облик чије је основно значење – значење *могућности*, изражава и читав низ других модалних значења: *намјера, жеља, готовост, спремност, вјеровање, претпоставка, услов, сигурност, увјеравање...* јесу модуси који се приписују потенцијалу. Ипак, у домаћој нормативној (па и дескриптивној) лингвистичкој литератури ријетко се наглашава (и тумачи) *употреба потенцијала у императивним значењима*¹.

1. 1. Шира анализа категорије императивности у документима Црногорског сената² показала је да су императивна значења у

¹ М. С. Лалевић у *Синтакси српскохрватског књижевног језика* помиње такву употребу потенцијала (*наведено дјело*, Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 1962, 92–93). У том смислу интересантан је и рад проф. Љ. Суботић – *Неке особености Његошевог језика*, у коме ауторка третира једну врсту допунских реченица са потенцијалом (*наведено дјело*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 18/2, 1988, 475–480).

Када је ријеч о остваривању императивних значења, у домаћој граматичкој литератури само се успутно помиње, или се чак потпуно запоставља, и употреба других глаголских облика у овим значењима – презента (в. С. Шубарић, *Презент са императивним значењем у документима Црногорског сената*, Ријеч, VIII/1–2, Филозофски факултет, Никшић, 2002, 131–151), перфекта, радног глаголског придјева, футура I (в. С. Шубарић, *Императивна значења футура I у документима Црногорског сената*, Српски језик, VII/1–2, Београд, 2002, 347–361), футура II, инфинитива (иако се појединим од наведених глаголских облика, у одређеним контекстним условима, остварују значења из домена категорије императивности која облик императива, сам по себи, не може да исказе).

² Категорија императивности је врло разуђена у коришћеној језичкој грађи, што је сасвим и разумљиво с обзиром на то да је ријеч о документима везаним за управно и судско дјеловање једног државног органа.

њима остварена и обликом потенцијала. Тачније, та значења углавном преноси конструкција састављена од везника *да* и *потенцијала*, а најчешће у функцији допуне одређених постулативних глагола³.

1. 1. 1. Примјери ексцерпирани из *Зборника докумената Црногорског сената (1857–1879)*⁴ показују да је *молба* основни значењски садржај који се преноси конструкцијом *да + потенцијал*. У највећем броју случајева управни глагол *молити* јесте семантички „индикат” таквог садржаја:

Зато молим вашу свјетлост *да би се* она *обратила* Н. П. Саф. Паши... 49; За то вас умољавамо *да би* коња *повратили* Мирку Јовановићу Команину. 61; Зато Вас Господару најпонижније молим *да би се сажалили* и надамном ... 129; ... то молим *да би наредили* ... да се моје покућство прода

Семантички дијапазон императивних вриједности у анализираном материјалу битно је одређен друштвеном дистанцом субјектата комуникације. Управо та врста дистанцираности издвојила је *наредбу*, *наредбу-упутство* и *молбу* као примарна значења. И остала идентификована значења најчешће су изнијансирана друштвеним статусом учесника комуникације.

И поред покушаја што темељније и прецизније анализе, при чему смо узимали у обзир сва расположива лингвистичка средства која утичу на императивну вриједност, наметнуо нам се, као иманентан, закључак да је императив, у ствари, глаголски облик чије значење није могуће у свакој ситуацији сасвим одредити и спецификовати. Као глаголски облик којим се износи одређени став говорног лица, овај облик, сам собом, не открива све појединости битне за тај став. На те појединости може, а не мора, указивати синтаксичка ситуација, ужи или шири контекст, па у складу са тим можемо или не можемо сасвим идентификовати значење императива. Исто важи и за друга морфолошка и синтаксичка средства којима се исказују одређене императивне вриједности. Уопштено, значења из категорије императивности јесу значења чију вриједност одређује комбинација различитих лингвистичких могућности у одређеним „субјектним ситуацијама” („субјектне ситуације” – в. Н. Висковић, *Језик права*, Загреб, 1989, 23).

³ Проф. Љ. Суботић у поменутом раду констатује да је „употреба потенцијала са експликативним везником *да*” била прилично распрострањена „како у 19. веку, тако и у ранијим фазама нашег књижевног језика”. В. *наведено дјело*, 475.

⁴ *Зборник докумената Црногорског сената (1857–1879)*, ЦИД – Подгорица и Обод – Цетиње, 1997. Дате примјере аутентично смо пренијели – без лекторске и било које друге врсте интервенције.

... 129; И зато молим Високо Славни Сенат *да би* ми то *извидио* ... 134; ... усуђујемо се и ми најучтививије молити *да би* и нама по свагдашњем обичају отечески прозор *учинио* ... 134; Сад да ве молим за ове Арбанасе и за ове Дедовиће *да бисте* их *могли* брзо *повратити* овамо. 150; Зато молим *на*ново *да бисте* ми *одговорили* писмено јестели овај лист примили ... 181; Молим *да би* Високославни Сенат *дао* паспорат попу Стевано Кнежевићу ... 223; И ако се небисте могли на ово увјерити молимо *да би сте* нам *оправили* једнога чоека ... 239; ... усуђујем се у најдубљем страхопопчићању Вашу Свјетлост покорно молити *да би* ми какво службено мјесто милостиво *подијелила*... 309; Молећи Вас Господине Боже, *да бисте* ово наше писмо тј. нашу молбу *пренели* његовој Свјетлости... 399.

1. 1. 1. 1. Исти семантички садржај форма *да* + *потенцијал* преноси и као допуна неких других глагола постулативног значења:

...но ви се зато покорно препоручујемо *да би сте спремиле* писмо мудиру Колашинскому ... 70; Само бисмо просили у Вашу свјетлост који љубимо вашу десницу *да би сте* нама *послали* једног Црногорца који је и прије овамо долазио ... 102; Зато молимо ваше господство и препоручујемо да за ово споменете Његовој Свјетлости и Величанству *да би* ни *учинили* помоћ. 169; ... има част Јован Целетовић обратити се правосудији тога свијетлога Сената просећи: *да би* милостиви *благоизволио* Свијетли Сенат *извијестити* више реченог Јована Целетовића ... 448.

1. 1. 1. 2. *Молба* је и садржај исказан конструкцијом *да* + *потенцијал* у реченици:

Али рад сам *да би* Високославни Сенат *изволио* *наредити* Петру Шуњину да по Црногорском законуку народне парнице решавају ... 457.

Иако „придјев рад с презентом глагола бити (јесам) значи исто што: желим, хоћу, вољан сам... „⁵, конкретна субјектна си-

⁵ Т. Маретић, *Граматица и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб, 1931 ², 548.

туација садржај конструкције *да + потенцијал* (и облика инфинитива као њене допуне) тумачи као *молбу*.

1. 1. 1. 3. Забиљежили смо и примјер у коме конструкција *да + потенцијал* као допуна глагола осјећања (који значи очекивање) преноси *молбу* :

...и надамо се *да би сте* ни дали коју пару... 182.

* * *

Сви претходно наведени примјери јесу искази друштвено подређених лица којима се, као супликанти, обраћају друштвено надређеном субјекту.

По тумачењу проф. Љ. Суботић, у реченицама овога типа неравноправан однос молиоца и мољеног у погледу друштвеног статуса повлачи за собом и неизвјесност у „реализацију радње клаузе”, и та неизвјесност се у ствари наглашава употребом потенцијала⁶. Или, употреба потенцијала условљена је неизвјесношћу остварења радње, а та неизвјесност последица је друштвене дистанце између молиоца и мољеног.

1. 1. 2. Дато тумачење прихватљиво за комуникацију говорника и саговорника – као молиоца и мољеног, не покрива случајеве у којима се конструкцијом *да + потенцијал* изражава прескрипција друштвено надређеног субјекта подређеном лицу. Овакву употребу *потенцијала* са везником *да* имамо у примјеру:

Давамо ти наредбу за пут од Лисице до на Сињац *да би сте* гледали *да би* га *направили* са свом Нахијом... 124.

У овом исказу употреба потенцијала не може се тумачити неизвјесношћу остварења конкретне прескрипције јер иза ње стоји друштвено превалентан субјекат. Ако и постоји говорникова сумња у реализацију прескрипције, она остаје у сјенци његовог друштвеног статуса – могло би се рећи да друштвена позиција прескриптора подразумијева имплементацију дате прескрипције.

⁶ Љ. Суботић, *наведено дјело*, 479.

1. 1. 2. 1. Интересантно је да у коришћеној грађи прескриптори као друштвено надређени субјекти најчешће користе негативну форму – везник *да* + одрични облик потенцијала:

... а тебе свјетивам за твоје боље владање *да неби* ништа *затајио* но све по чистини каза. 183; ... и да им строго кажеш и запријетиш *да се неби* који војник *усудио* поћ путем горе поменутија ... 312; Стога вам наређујемо да обзнаните свакоме у вашу Капетанију *да неби* ко здраву стоку и говеда *мијешао* са оном боном ... 328; Дајемо вама до знања за оружје и за прах који ће преко Грахова пролазити за Херцеговце, ма окле био *да се неби* ко вјешт за то *чинио*... 333; ...и гледај *да се* сличне ствари *неби догађале* ... 366; Зато се вам налаже да обзнаните народу, да Сенат наће судити за ово вријеме, па зато *да се неби* ко *усудио* на Цетиње због давије досађивати ... 384; У исто вријеме објавите Племену *да се неби* ко *усудио* издићи у Лукавицу ... 387; ... и гледајте *да се неби* између себе *посвадили* или рђаво било ... 388; У вријеме ових примирја дали смо строгост војницима *да неби учинели* штету Турској убиством или крађом.. 402; Случајно *да неби слободна* вожња била тог руја низ Бојану ... 407.

У наведеним примјерима садржаји исказани конструкцијом везника *да* и *негативног облика потенцијала* представљају *забрану* извјесних радњи/стања. Међутим, исказане *забране* односе се на радње или стања која говорник претпоставља као могућа. Управо том чињеницом – да се дате *забране* односе на радње и стања која се узимају као могућа, може се тумачити употреба *потенцијала*. Циљ говорника јесте да забраном предуприједи могућу, за њега нежељену, радњу / могуће, за њега нежељено, стање, а његова друштвена позиција, углавном чини извјесним то предупређење.

Дакле, примјери из овог става, као и примјер из непосредно претходног става, нијесу од оне врсте која илуструје уобичајену тврдњу да се *потенцијалом* изриче „сумња субјекта главне реченице у реализацију радње зависне реченице са *да*”⁷. Понављамо – ако и постоји сумња говорног лица у остварење императивног садржаја, она је потиснута у други план његовим друштвеним ауторитетом.

⁷ Љ. Суботић, *наведено дјело*, 478.

1. 1. 3. Посебан прилог констатацији да су се у књижевном језику 19. вијека конструкције *да + потенцијал* и *да + презент* – у експликативној употреби, јављале као алтернанти⁸ јесте и примјер из наше грађе:

Зато ве добро молимо *да пошљете* мелема што више да им дајемо овамо, и то *да бисте* послали што прије. 422.

За овакву напоредну употребу истакнутих конструкција није прихватљиво објашњење да *презентска форма* доноси „чисту експликативност или, у питању намере, извесност, сигурност реализације”, док форма *да + потенцијал* „искључује извесност” и даје реченицама „експликативно-намерни карактер”⁹. Субјектна ситуација и чињеница да иза истакнутих садржаја стоји (као молилац) исти субјекат одбацује тумачење о извјесности или неизвјесности остварења дате радње, која се исказује првом односно другом конструкцијом.

1. 1. 4. Јединствен међу издвојеним примјерима јесте следећи:

Просећи од Вас *како би сте* ми какву новчану помоћ дали бар до Дубровника и приступих вашој сјајној Десници. 145,

Облик *потенцијала* с везником *како*, као допуна постулативног глагола (*просити*), преноси, такође, *молбу* друштвено подређеног лица надређеном субјекту. Везником *како*¹⁰ уз облик *потенцијала* наглашено је „циљно значење наде”.

⁸ У савременом српском језику дошло је до губљења потенцијала из експликативних реченица у функцији допуне постулативних глагола; тачније, у савременом језику „у експликативним реченицама фунгира једино презентска форма без конкурентних алтернација у форми потенцијала односно фигура”. В. Љ. Суботић, *наведено дјело*, 479.

⁹ Љ. Суботић, *наведено дјело*, 479.

¹⁰ Везник извјесног (реалног) циља – *како* – у финалној клаузи с потенцијалом у предикату наглашава „инструментални карактер финалне реализације”, тј. „тражени или изабрани пут којим се реализује циљ”. В. М. Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1992, 119.

1. 1. 5. У ријетким примјерима из докумената Сената *потенцијал самостално употребљен* преноси значења из категорије императивности.

1. 1. 5. 1. Тако у исказима:

Капетане, немој да реченим пиларима брашно мањка јер *би ти био одговорник и платац*. 114; ... да неби се који усуди освету учињети јер томе овај Сенат кућу и траг из ове земље (*би*) *ископао*. 329; Још једном најстрожије вам наређујемо да се што противно нашој наредби не догоди јер *би* и на тебе највиша одговорност *панула*. 329,

– обликом *потенцијала* означена је последица која произилази из садржине управне реченице, а ту последицу говорник интерпретира као *упозорење* односно *пријетњу*¹¹.

1. 1. 5. 2. Посебно значење облик *потенцијала* има и у реченици:

...препоручите да га што више бере и што боље да буде уредан, иначе га *неби* Греговић *био обавезан* куповати. 407.

Семантички садржај означен обликом *пасивног потенцијала* јесте (*консекутивна*) „*релевација*”¹². Садржајем исказаним *пасивним потенцијалом* одређени субјекат ослобађа се извјесне обавезе, а то „*ослобађање*” је консекутивни исход неизвршења конкретне прескрипције.

1. 2. Дакле, употреба потенцијала с императивним значењем у документима Сената углавном је везана за конструкцију *да + потенцијал*, а *молба* и *забрана* јесу основни значењски садржаји ове конструкције. *Самостална употреба потенцијала* с императивним значењем сасвим је ријетка; њиме се у односу на конструкцију *да + потенцијал* преносе другачији семантички садржаји – *упозорење*, *пријетња*, „*релевација*”.

¹¹ Пријетњу, као значење из категорије императивности, облик императива може да искаже само као семантичку нијансу свога садржаја. В. С. Шубарић, *Императивна значења футура I у документима Црногорског сената*, 355–357.

¹² лат. *relevatio* – разрешење, ослобађање од обавезе.

Sanja ŠUBARIĆ

THE POTENTIAL WITH THE IMPERATIVE MEANING IN THE DOCUMENTS
OF THE MONTENEGRIN SENATE

Summary

This work gives an analysis of the use of the potential with the imperative meaning in the documents of the Montenegrin Senate. The analysis is based on the materials obtained from the Collection of Documents of the Montenegrin Senate (1857-1879).

Use of the potential with the imperative meaning in the analysed material is mostly associated with the construction *da* + potential, while pledge and prohibition represent its central semantic content. The potential with the imperative meaning is rarely used independently and has different semantic value – warning, threat, relevance...